

Prvi zvezek Atlasa narečij letonskega jezika (Latviešu valodas dialektu atlants – Leksika, Riga: Zinātne, 1999)

Vlado Nartnik

IZVLEČEK: Prvi, slovarski zvezek Atlasa narečij letonskega jezika sestavljata knjiga z uvodom in komentarji ter mapa s kartami. V uvodu sta podana zgodovina raziskovanja govorov letonskega jezika in potek izdelave atlasa. V jedru knjige so komentarji, ki jim sledijo tematični seznam kart, sezname besed po jezikih, zapisovavcev in informantov ter razpostava letonskih dežel sredi 19. stoletja. Neletoncem sta v dodatno pomoč še angleški in ruski prevod uvoda in komentarjev v zgoščeni obliki. Karte z barvnimi površinami, simboli in izglosami odražajo razprostranjenost s floro, favno, človekom pa tudi z ljudsko stvarno in duhovno kulturo zvezanih oznak predmetov in pojavov in njihovih variant v govorih.

ABSTRACT: The first, i.e. the dictionary volume of the Atlas of Latvian dialects comprises an introduction, comments and a folder of maps. The introduction describes the history of the research in Latvian dialects and the making of the atlas. The core part consists of comments, thematic lists of maps, word-lists for individual languages, lists of collectors and informants, and describes the position of Latvian countries in the middle of the 19th century. The concise translations of the introduction in English and Russian provide additional help for non-Latvian users. The areas in which the descriptions of objects and phenomena – and their variants in the dialects – pertaining to flora, fauna, man, as well as his material and spiritual cultures occur are presented on the maps with coloured areas, symbols and isoglosses.

Pot od zamisli do izdelave prvega, slovarskega zvezka Atlasa narečij letonskega jezika (Latviešu valodas dialektu atlants – Leksika), ki so ga leta 1999 izdali Inštitut za letonski jezik, Inštitut za literaturo, folkloro in umetnost in založba Zinātne, je bila sorazmerno dolga in zavita.

Potem ko so nekatere letonske narečne posebnosti zabeležili že slovarji in slovnice v 17. in 18. stoletju, je razvoj letonskega narečjeslovja kot jezikoslovne znanosti v drugi polovici 19. stoletja spodbudila šele potreba po razumevanju raznih pojavov letonskega jezika. V tej zvezi sta posebno važni slovnici A. Bielensteina iz

let 1863–1864: *Lettische Grammatik* in *Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen I/II*, ki sta uvodoma prvič obravnavali vsa tri letonska narečja od vzhoda proti zahodu: gornjeletonsko, srednjeletonsko ali knjižno in livonsko. Zgodovinarju, arheologu, etnografu in jezikoslovcu Bielensteinu pripada tudi prvi poskus na karti prikazati posebnosti letonskih govorov z izoglosami. V prilogi h knjigi *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert*, ki je izšla leta 1892, je na karti narečij eno izogloso posvetil leksemu dižs »velik« in dve etnografskim realijam.

Po prvi svetovni vojni je na oddelku za baltovsko filologijo Letonske univerze sicer prevladovalo zbiranje narečnega besedja, dokler se leta 1933 J. Endzelīns ni zavzel za izdelavo jezikovnega atlasa po enotnem sistemu raziskovanja govorov, oblikovanje njihovega arhiva ter soočenje z oblikami stvarne kulture, kar vse da bi pomagalo reševati vprašanja etnogeneze baltovskih ljudstev. Leta 1940 je izšel program opisov govorov, ki ga je sestavila V. Rūķe, do konca druge svetovne vojne pa je v Arhivu letonskega jezika, ustanovljenem leta 1935, nastalo 200 poskusnih kart predvidenega atlasa.

Leta 1947 je bila ob raziskovanju govorov in zbiranju gradiva na Inštitutu za jezik in literaturo Akademije znanosti Letonske SSR sestavljena Vprašalnica za leksiko z 254 vprašanji, leta 1954 pa je izšel 670 vprašanj obsegajoči enotni program zbiranja gradiva za atlas, ki ga je prav tako pripravila E. Šmite. Teh 670 vprašanj, razporejenih na štiri razdelke (I. Fonetiko: 1.–103. vprašanje, II. Oblikoslovje: 104.–263. vprašanje, III. Skladoslovje: 264.–370. vprašanje, IV. Leksiko: 371.–670. vprašanje), je postalo podlaga za široko ter smotno zbiranje gradiva govorov po vsem Letonskem.

V letih 1977–1978 se je gradivo 36 govorov, ki zastopajo vsa narečja in podnarečja letonskega jezika, zbiralo tudi po hkratni vprašalnici Evropskega jezikovnega atlasa s 546 slovarskimi vprašanji. Ker je bil del vprašanj skupen, je bilo zbrano gradivo uporabljeno tudi pri izdelavi prvega zvezka Atlasa narečij letonskega jezika. Dodatni vir pa so bile zlasti seminarske in diplomske naloge iz letonskega narečjeslovja, ki so jih pripravili študenti filološke fakultete Letonske univerze pod vodstvom M. Rudzīte in J. Kušķisa.

Prvi, slovarski zvezek atlasa sestavljata knjiga z uvodom in komentarji ter mapa s kartami. Uvod pri tem obsega kratek predgovor, daljši pregled zgodovine proučevanja letonskih govorov in razčlenjen potek izdelave atlasa, zadevajoč program zbiranja gradiva, atlasno mrežo, vire, informante, karte, načine kartografiranja, komentarje, fonetični zapis, opombe in pripombe, uporabljene vire s kraticami, označbe in seznam 512 govorov.

V jedru knjige so komentarji k posameznim kartam, nato pa sledijo tematični seznam kart, sezname besed baltovskih (letonskega, litovskega in pruskega), baltiško finskih (estonskega in livonskega), dveh germanskih (nemškega in švedskega) in

treh slovanskih (beloruskega, ruskega in poljskega) jezikov, seznam zapisovavcev in informantov ter razpostava letonskih dežel sredi 19. stoletja. Tematični seznam kart in komentarjev ter seznam besed so pri tem samo v letonščini, kajti Neletoncem sta v dodatno pomoč še angleški in ruski prevod prvega dela knjige od predgovora do nekoliko bolj zgoščenege jedra s komentarji k posameznim kartam.

Mapa nato obsega 102 karti: uvodni dve podajata razporeditve letonskih narečij in podnarečij ter intonacij, nadaljnjih 100 pa je posvečenih sami leksiki. Vsaka karta z barvnimi površinami, simboli in izoglosami ustreza enemu vprašanju, kolikor se na tega ne naveže še kakšno sorodno vprašanje. V karte in komentarje, sestavljene po načelu "pojem in njegovo ime", je sicer vključena naslednja tematika:

Dabas parādības – Naravni pojavi

- atkala – zmrzal (86)
- kalva – osredek (31B)
- (pērkons) rūc – (grom) grmi (85)
- salts – hladen (83B)
- tumšs – temen (83A)
- varavīksne – mavrica (84)

Augi un ar tiem saistītā leksika – Rastline in z njimi zvezana leksika

Savvaļas koki un ar tiem saistītā leksika – Divja drevesa in z njimi zvezana leksika

- alksnis – jelša (8)
- čiekurs – storž (10)
- galotne – obrša (12)
- kļava – javor (4A)
- liepa – lipa (4B)
- paeglis, kadiķis – brin (9)
- piepe/bērzu piepe – drevesna goba (13)
- pīlādzis, sērmūkslis – jerebika (5–7)
- pumpurs – popek (15A)
- smarža – vonj (14)
- sveķi – smola (11)

Augļu koki – Sadna drevesa

- ābele – jablana (1)
- bumbiere – hruška (2)
- ķirsis – višnja (3)

Ogas – Jagode

- avenes – malinjak (22)
- ērķšķogas – kosmulja (26)
- mellenes – borovnica (24)
- zemenes – jagodnjak (23)
- zilenes – kopišnica (25)

Savvaļas augi – Divje rastline

- pelašķi – rman (16)
usnes – osat (17)
vaivariņi – močvirski rožmarin (18)
vībotne – pelin (19)
vīgrieze – oslad (20)
virši – vresa (21)

Kultūraugi – Kulturne rastline

- griķi – ajda (42)
kālis – ogrščica (47)
kaņepe – konoplja (43)
kartupelis – krompir (44)
ķiploks – česen (48)
pūri – ozimna pšenica (39B)

Dzīvnieki – Živali

Kukaiņi, tārpi, rāpuļi – Žuželke, črvi, plazivci

- dēle – pijavka (33)
krupis – krastača (30)
ķirzaka – martinček (34)
muša – muha (31A)
slieka – deževnik (32)
varde – žaba (29)

Putni, zivis – Ptice, ribe

- kovārnis – kavka (37)
megnis – divji petelin (38B)
pūce – sova (38A)
stārķis – štoklja (36)
vēdzele – menek (35)
zvirbulis – vrabec (39A)

Plēsēji, grauzēji – Zveri, glodavci

- sesks – dihur (27)
žurka – podgana (28)

Mājlopi – Domače živali

- aita – ovca (50)
(kastrēts/nekastrēts) auns – koštrun/oven (51)
tole – mula krava (49)

Cilvēks un ar viņu saistītā leksika – Človek in z njim zvezana leksika

- (ap)bedīt – pokopati (99A)
best – kopati (99B)

dižs – velik (15B)
kaimiņš – sosed (92)
kreilis – levičar (91)
kūds – mršav (87B)
līdzās, blakus – zraven (100)
peldēt – plavati (96A)
pierast – privaditi se (97A)
plaušas – pljuča (90)
iet raudzībās – obiskati dete (95)
sebs – pozen (93B)
siekalas – slina (89)
slinks – len (93A)
smaganas – dlesni (88)
stulbs – slep (96B)
vuicīt – učiti (98B)
zods – obradek (87A)

Materiālā kultūra un ar to saistītā leksika – Tvarna kultura in z njo zvezana leksika

Darbarīki, saimniecības piederumi un ar tiem saistītā leksika – Orodja, gospodarske pritikline

in z njimi zvezana leksika

abra – nečke (77B)
atspole – čolniček (82)
buca – sod (65B)
grābeklis – grablje (65A)
kalvis – kovač (63C)
(vērpjamā ratiņa) klaniņa – kolovrat (80)
lize – lopar (77A)
(zirga) loks – locen (63B)
maizens krāsns slota – omelo (75A)
prēst, sprēst – presti (79B)
(zirga) sakas – komat (63A)
samazgas – pomije (74)
spīļarkls – ralo (64)
stelles – statve (81)
(malku) zāģēt – žagati (98A)

Lauka darbi un ar tiem saistītā leksika – Poljska opravila in z njimi zvezana leksika

apārnis – kopica sena (67)
cisas – slama (55B)
(darbu) dzīvot – početi (97B)
(sienu) grābj – grabijo (seno) (66A)
grūds – žito/zrnje (56B)
kartupeļu laksti – krompirjevka (45)

(rudzu) kūlis – snop (rži) (40)
pāpuve – ledina (62)
(linus) plūkt – tretī (lan) (79A)
(linu) pogaļa – povesmo (78)
(kartupeļus) rakt – kopati (krompir) (46)
(apaļi krauta) siena gubiņa – kopa sena (68)
spāile – povoj sena (66B)
(rudzu) statīņš – kopa (rži) (41)
stīrpiņa – lonica (69)

Ēkas, lopu mītnes un ar tām saistītā leksika – Stavbe, prostori za živino in z njimi zvezana leksika

apcīrknis – kašča (56A)
aploks – staja (52)
(akas) grodi – oklep (vodnjaka) (61)
guns – ogenj (75B)
klons – ilovnati pod (59)
(govju) kūts – hlev (53)
ķieģelis – opeka (60)
pelūde – plevnik (57)
piedarbs – gumno (58)
šķūnis – skedenj (55A)
tvans – dim (76)
virca – gnojnica (54)

Uzturs, tā gatavošana – Hrana, njena priprava

biezpiens – skuta (71)
dradži – ocvirki (73)
jaunpiens – mlezivo (70)
(sviestu) taisīt – mesti (maslo) (72)

Apģērbs – Obleka

(sieviešu) svārki – (žensko) krilo (94)

Iz tematičnega pregleda je razvidno, da slovarski zvezek Atlasa narečij letonskega jezika ni le vir za nadaljnje raziskave v baltistiki in indoevropelistiki, ampak je prav tako zanimiv zlasti za zgodovinarje in narodopisce.